

MARKO MARULIĆ U NJEMAČKIM KNJIŽNICAMA

Franz Leschinkohl

Već prije nekih dvadesetak godina počeo sam se baviti ličnošću i djelom Marka Marulića, ali tada samo uzgred, uz svoje glavne radove na polju povijesti tiskarstva, i to uglavnom jugoistoka Europe. No zahvaljujući jednom članku prof. dr. Mirka Tomasovića¹ počeo sam se intenzivnije baviti Marulićem i marulologijom.

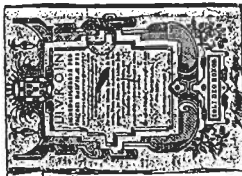
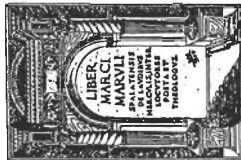
Znajući da je u vrijeme Marka Marulića grad Mainz bio jedno od sjedišta najčuvenije njemačke nadbiskupije, koja se protezala k istoku sve do Praga, da je nadbiskup Mainza bio i kancelar carevine, koji je i krunio njemačke careve i kao takav bio jedna od najmoćnijih osoba tadašnje Njemačke — a grad Mainz biva čak i nazvan *metropolis Germaniae* te već godine 1140. stoji na pečatu grada *Aurea Maguncia: romane ecclesie: specialis filia* (»Zlatni Mainz, naročito ljubljena kći Rimske Crkve«)² — to sam pretpostavljao da su djela Marka Marulića, u ono vrijeme najčitanije knjige u Europi, vjerojatno mogla dospjeti i u nadbiskupski grad Mainz. Moje pretpostavke su se i obistinile, jer sam u knjižnici Gutenbergova muzeja u Mainzu — Svjetskog muzeja tiskarske umjetnosti — pronašao dva primjerka *Bene vivendi instituta...* tiskane 1513. u Baselu, o čemu sam javnost opširno izvijestio pod naslovom »Bestseller des 16. und 17. Jahrhunderts entdeckt«.³

Ohrabren tim otkrićem neminovno sam pomislio: ako se već u Mainzu nalaze knjige Marka Marulića, vjerojatno bi ih moglo biti i u drugim gradovima Njemačke. Stoga sam početkom kolovoza 1992. odlučio, uz suglasnost prof. dr. Mirka Tomasovića iz Zagreba, pokrenuti akciju pronalaženja Marulićevih knjiga u Njemačkoj i time pridonijeti budućoj sveobuhvatnoj bibliografiji njegovih djela, želeći ujedno da se knjige, koje se nalaze po raznim knjižnicama Njemačke, tako smjeste pod jedan »znanstveni krov«, koji bi se nalazio u Hrvatskoj.

¹ *Mirko Tomasović*: Henrikov prst na Marulićevoj knjizi. Večernji list, Zagreb, 14. 7. 1991, str. 14.

² *Zweitausend Jahre Mainz 1962*. Mainz. Str. 50.

³ *Allgemeine Zeitung*, Mainz. 30. 7. 1991 i *Der Donauschwabe* Aalen, 13. 10. 1991.

MARCI MARVLI CAR-
MEN DE DOCTRINA
Domini nostri Iesu Christi
pendente in Cruce.

Christians in Rome:
Christus triumphat.

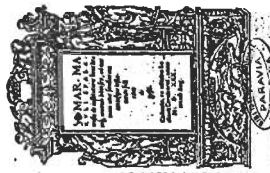
[illegible]

Umsatzplan Monats-Summen V und W
auf 1.1.2000. Stichtag: 31.12.2000

MARCI MARVLI CARMEN
DE DOEYLA DOMINI
moderata Lento Chiaro pesante

Chief Investment Officer Charles

[illegible]

**M. MARVL
SPALATENSIS**
VICTORVM FACTORVMQVE
MEMORABILIVM

MARCI MARVLI GAR-

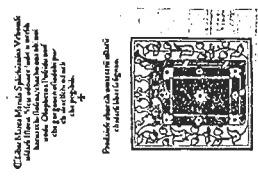

Che al diu non erra: e Confida
 re spofale.

M. MARVLI
SPALATENSIS
DICTYON BACTERYM Q'X
MEMORABILIM

AMTVERPIA
Agud evok on lukun. Paderm
M. N. LEXVIL
CAN FRELIOA

[illegible]

Produkte dieser Kategorie sind:

МАРКО МАРИЋ

einige seiner Bücher aus dem 16. und 17. Jahrhundert

Da bih olakšao knjižnicama rad oko iznalaženja Marulićevih knjiga, tiskao sam prospekt s reprodukcijama 15 raznih njegovih izdanja (**slika 1 i 2**) te ga s popratnim pismom razaslao na 170 knjižnica u razne gradove Njemačke (na samostane, sjemeništa, gradske, biskupske i sveučilišne knjižnice).

Moja akcija bila je već nakon nekoliko tjedana okrunjena uspjehom, jer mi je 67 knjižnica iz raznih gradova Njemačke poslalo ne samo izводе iz kataloga, nego i fotokopije naslovnih strana i mikrofilmove knjiga Marka Marulića. Zahvaljujući toj akciji, uspjeli smo sa 437 njegovih knjiga koje se nalaze u Njemačkoj skinuti stoljetni veo zaborava i iznijeti ih na svjetlo dana te time vratiti ih u okrilje povijesnog toka hrvatske književnosti i marulologije (**slika 3**).

POPIS MARULIĆEVIH KNJIGA U NJEMAČKOJ:

De institutione benevivendi per exempla Sanctorum. Venetiis 1506. Basel 1513, Köln 1530, 1531, 1609, 1686. Salinigiaci (Solingen) 1540. Antverpiae 1577, 1584, 1593, 1601. Paris 1585.

Talijanski prijevodi: Venetia 1563, 1580.

Njemački prijevodi: *Der Catholischer Christen Spiegel.* Köln 1568; *Sechs Bücher.* Dillingen 1583, 1594, 1602, 1614.

Evangelistarium. Venetiis 1516. Basel 1519. Köln 1529, 1529, 1529, 1532, 1532, 1541, 1556. Antverpiae 1601.

Judita. In Vinegia 1521, 1522.

Quinquaginta parabole. Venetiis 1510, 1517.

Carmen de doctrina domini nostri Jesu Christi. Efrogdiae (Erfurt) 1513.

De humiliate et gloria Christi Marci Maruli opus. Venetiis 1519.

Regum gesta i In eos ... (tiskano u: *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* Ivana Lucića. Frankfurt 1667.

De laudibus Herculis. Venetiis 1524.

Talijanski prijevod: *Delle eccelenti uirtu & marauigliosi ...* Vinegia 1549.

De Veteris Instrumenti viris illustribus commentarium. Zagreb 1979.

Hrvatski prijevod: *Starozavjetne ličnosti.* Zagreb 1984.

Davidijada i druga djela Marka Marulića na hrvatskom jeziku.

Najveći broj knjiga Marka Marulića koje se nalaze u Njemačkoj čine izdanja *Evangelistara* tiskana u Kölnu. Ta je knjiga u jednoj te istoj godini (1529) doživjela čak tri izdanja u dvaju tiskara (Eucharius Cervicornus i Franz Birckmann), a tri godine kasnije (1532) dva izdanja (Peter Quentell i Hero Allopecius).

Grad Köln, čije se ime na knjigama pojavljuje pod raznim imenima, kao Cöllen, Colen, Coelne, Colonia, Coelen, Colonia Agrippina, Sancta Viborum, Sancta Colonia, Sancta Romanorium ili Agrippina Cologne, bijaše u ono vrijeme po broju tiskara ravan Veneciji, jer je u razdoblju od 1466. do 1730. godine imao 150 tiskara, dok je Basel u Švicarskoj u isto doba imao 62, u Njemačkoj grad Erfurt 53, a kolijevka tiskarstva, Gutenbergov grad Mainz, samo 21 tiskara.

Razlog tako malom broju tiskara u Mainzu leži u povijesnoj činjenici, koja potječe iz noći 28/29. listopada 1462. godine, kada su borbe između od pape smijenjenog nadbiskupa Mainza Dietera von Isenburga s novopostavljenim nadbiskupom Adolfom von Nassauom dostigle vrhunac i kada su plaćenici nadbiskupa

[illegible]

KNJIŽNICA	INSTITUCIJA	EVANĚLISTAR	PARABOLE	DE HUMILITATE	JUDITA	DIJALOG O HERKULU	SECHS BÜCHER	DER CATHOL. SPIEGEL	DAVIDIJADA	CARMEN DE DOCTRINA	[DE REGNO DALMATIAE]	HRVATSKE KNJIGE	U RAČUNALU KNJIŽNICE	UKUPNO
39. Universitätsbibliothek, Düsseldorf	3	1												4
40. Württembergische Landesbibl.Stuttgart	3	1	1		1		1		1			1		9
41. Staatsbibliothek Aschaffenburg	1	2												3
42. Universitätsbibliothek, Giessen					1							1		2
43. Universitätsbibliothek, Konstanz	2				1				3			1		7
44. Diözesanbibliothek, Essen		1												1
45. Priesterseminar der Diözese, Augsburg	3													3
46. Katholische Mission, Bonn	1	1												2
47. Diözesanbibliothek, Aschen		1												1
48. Metropolenkapitelbibliothek, Bamberg	1													1
49. Phil.-theolog.Hoschschule CSsR, Hennef							1							1
50. Kirchenbibliothek Neustadt a.d.Aisch		1												1
51. Franziskanerkloster, Dettelbach	1	1					1							3
52. Fürst Thurn u. Taxis, Regensburg	1	2												3
53. Stiftsbibliothek, Aschaffenburg	1	3												4
54. Staats- u. Universitätsbibl., Hamburg					2				1			1		4
55. Landesbibliothek, Oldenburg	1													1
56. Staatliche Bibliothek, Amberg	2	1												3
57. Diözesan- u. Dombibliothek, Köln	5	2	2											9
58. Friedrich-Schiller-Universität, Jena	2	1												3
59. Universitätsbibliothek, Rostock	2													2
60. Humboldt-Universität, Berlin					1				2			1		4
61. Universitätsbibliothek, Leipzig	2	3			1							1		7
62. Wissenschaftliche Bibliothek, Erfurt	4	2					1							7
63. Forschungs-u.Landesbibliothek, Gotha	1	3					1							5
64. Staatliche Bibliothek, Neuburg/Donau	1	2												3
65. Universitätsbibliothek, Greifswald	1	1												2
66. Martin-Luther-Universität, Wittenberg	5	4			1				2			3		15
67. Sächsische Landesbibliothek, Dresden	1	(1)(Evangelistar)					1(nestao za vrijeme rata)							3
U K U P N O	168	122	12	1	23	1	29	4	17	1	2	45	12	437

Adolfa von Nassau upali u Mainz i počeli paliti i pljačkati po gradu.⁴ Svi su muškarci bili tada protjerani iz grada a imovina im zaplijenjena. Među njima se nalazio i Johann Gutenberg, koji je tiskao letke protiv novopostavljenog nadbiskupa. Dugo i ljubomorno čuvanoj tajni tiskarstva (»crne umjetnosti«) došao je time kraj, jer su i Gutenbergovi suradnici napustili razrušeni grad (koji se poslije teško oporavio od razaranja), da bi u drugim gradovima Njemačke nastavili započeto djelo i tako pridonijeli širenju tiskarstva ne samo u Njemačkoj, nego i po cijeloj Europi.

O tome nam svjedoči teolog i kozmograf Sebastian Münster, koji u svojoj knjizi *Kosmographia*, tiskanoj 1544. godine u Baselu, kaže: »...es ward in Mentz die edel Kunst der Truckerey erfunden. Von Mentz kam sie ghen Cöln / darnach ghen Straßburg / und darnach ghen Venedig« (...biva u Mainzu plemenita umjetnost tiska izumljena. Iz Mainza došla je ka Kölnu / zatim k Strasburgu / i zatim k Veneciji).⁵

O rasprostranjenosti djela Marka Marulića i o zanimanju za njegova djela, koje je u Njemačkoj vladalo već prije gotovo pet stotina godina, najbolje nam svjedoči veliki broj njegovih knjiga koje se nalaze u ovdašnjim knjižnicama, ali i pohvalne riječi koje je njemački polihistor Wilhelm Eysengrein napisao u djelu *Catalogus testamentum veritatis* (Dillingen 1565), gdje hvali Marulićevo djelo *Evangelistar*, i to na osnovi latinskog izdanja u Kölnu 1541. Te su riječi možda bile povod biskupskom fiskalu Hermannu Baumgarternu iz Augsburga za prijevod *Institucije* na njemački (*Sechs Bücher ...*),⁶ koju je knjigu Johann Mayer 1582. godine tiskao u Dillingenu.

Pri kraju 19. stoljeća, 1880. godine, 11 godina po izlasku *Pjesama Marka Marulića* s Kukuljevićevim i Jagićevim rezultatima, odnosno s njihovim kritičkim postavkama te problematike, opet se čuju njemački glasovi u vezi s Marulićem, kada njemački lingvist August Leskien (1840-1916) objavljuje u *Archiv für slavische Philologie* noticu u kojoj se pod naslovom *Zur Quellenkunde Marulics* osvrće na tu knjigu.⁷ Da ni u današnjim danima djela Marka Marulića u Njemačkoj nisu izgubila na aktualnosti, o tome nam svjedoči monografija od 250 stranica o *Davidijadi* iz pera njemačkog slavista i latinista Winfrieda Baumanna iz 1984. godine.⁸

Tiskanju djela Marka Marulića u Njemačkoj je najviše pridonio Godefridus Hittorpius (Gottfried Hittorp) iz Kölna, koji je u 16. stoljeću bio jedan od najpoznatijih izdavača Njemačke, a i sam se bavio književnošću (objavio je *Alexandri ab Alexandro genialum dierum*). Njemu su već 1512. godine Cervicornus, Soter i Allopecius tiskali izdanja u Kölnu. Ali Hittorp se nije ograničio samo na tiskare u Kölnu, nego je svoja izdanja dao tiskati i u inozemstvu, tako u Parizu kod tiskara Hopyla, Rembolda i Maheua, a u Baselu su mu tiskali Andreas Cratander i Adam Petrus. Možda bi se njegova suradnja s Petrusom mogla dovesti u vezu (no to je samo pretpostavka) s njegovim kasnijim izdanjima djela Marka Marulića u Kölnu.

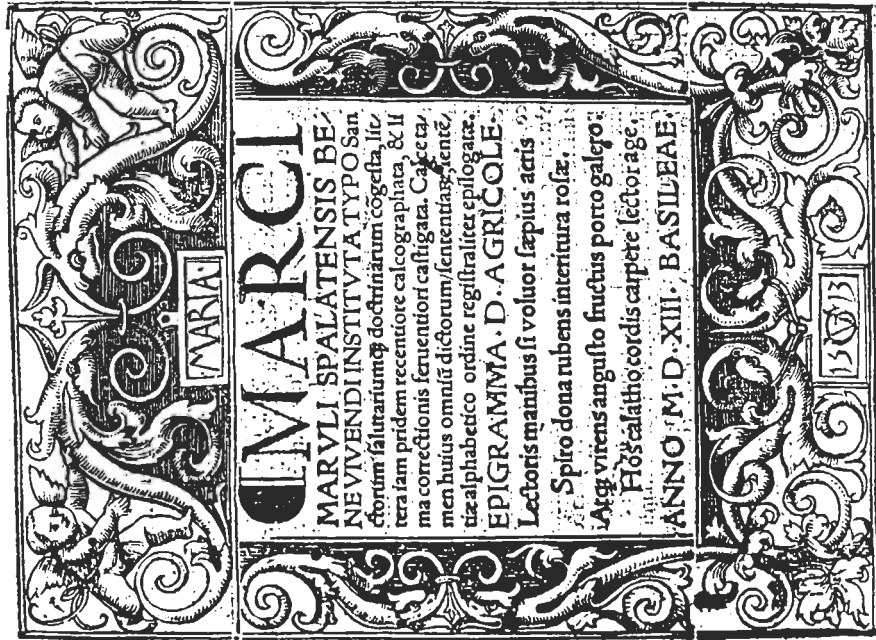
⁴ Helmut Presser: Johannes Gutenberg in Zeugnissen und Dokumenten, Hamburg, 1967. str. 79.

⁵ Helmut Presser: Das Buch vom Buch, Bremen 1962, str. 69.

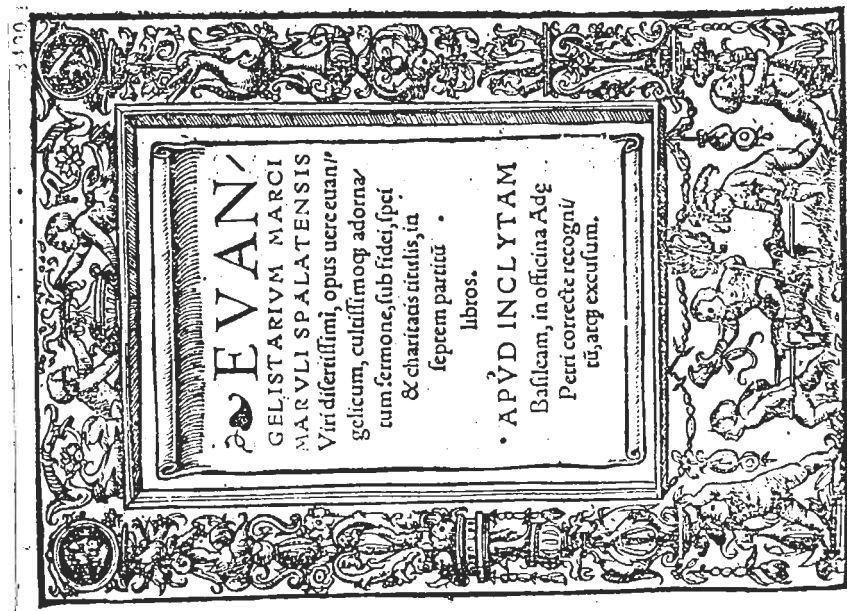
⁶ Leo Košuta: Novi dokumenti o djelima Marka Marulića, Colloquia Maruliana I, Split 1992, str. 57-67.

⁷ Zvonimir Kulundžić: Ta rič hrvacka starinska naša draga ča zvoni kroz stolića: rasprave iz starije hrvatske književnosti od Marula do Matoša, II. Zagreb, 1979, str. 33.

⁸ Winfried Baumann: Die »Davidias« des Marko Marulić. Europäische Hochschulschriften, Reihe XVI, Slawische Sprachen und Literaturen, Bd./Vol. 24. Peter Lang, Frankfurt am Main - Bern - New York 1984.

sl. 4

sl. 5

Adam Petrus, koji se godine 1480. sa svojim stricem Johannesom Petrusom iz Langendorfa (Njemačka) doselio u Basel, spominje se kao tiskar u tome gradu 1505. godine. Za tiskara je izučio kod svog strica, čiju je tiskaru preuzeo 1507, a u kojoj je do svoje smrti 15.11.1527, tiskao oko 300 knjiga, i to ne samo za izdavače u Švicarskoj, nego i u inozemstvu, tako za Alantsee iz Beča, Antona Kobergera iz Nürnberga, Johanna Rynmanna iz Augsburga i za izdavače iz Kölna Hittorpa i Hornkena.

Među knjigama koje je Petrus tiskao nalazi se velik broj djela Martina Luthera, Melanchthona, Bugenhagena i drugih tada poznatih autora toga vremena, no spominje se i ime *Spalatin*.⁹ Vjerojatno se radi o Marku Maruliću, jer je Petrus kako na *Instituciji* tako i na *Evangelistaru* poslije imena MARCI MARVLI stavio i SPALATENSIS.

Prva Marulićeva knjiga koju je Petrus tiskao jest *Institucija*, (slika 4) koju je on završio 6. ožujka 1513. godine, a izdavači su joj bili Lukas i Leonhard Alantsee iz Beča. Mogli bismo se sada upitati zašto su se Bečani odlučili za Basel iako je Beč već 1484. godine imao tiskaru. Vjerojatno je tome pridonijela činjenica da je grad Basel bio prožet humanističkim duhom, kao i tada već veoma razvijeno tiskarstvo u gradu, a i to što je ondje u 15. st. europsko sjedište knjižne ilustracije, što će u 16. stoljeću, dolaskom Hansa Holbeina ml. i njegova brata Ambrosiusa iz Augsburga 1515. dostići svoj vrhunac.¹⁰ Pored drvoreza Ursa Grafa iz Solothurna, koji je već i ranije radio za Petrusa i Frobena u Baselu, tada se pojavljuju naslovne strane i ilustracije braće Holbein.

Hans Holbein ne radi samo za tiskare, nego se bavi i slikarstvom, te tako nastaju freske na mnogim kućama u Baselu a i one čuvene freske u prostorijama gradskog vijeća i portreti istaknutih ličnosti Basela. Poslije portreta Erazma Rotterdamskog, koji se danas nalazi u Louvreu, u rujnu 1526. Holbein odlazi u London s pismenom preporukom Erazmovom u kojoj ga ovaj oduševljeno hvali kao slikara i preporučuje ga Thomasu Moreu, znanstveniku i prijatelju nadbiskupa od Canterburyja. Da je Holbein u Moreovoj kući lijepo primljen, svjedoči i to što je božićne blagdane kod njega proveo i što je odmah počeo raditi na velikoj slici cijele obitelji More.

Holbein uskoro stupa u službu engleskog kralja Henrika VIII, kojem u proljeće 1527. radi nacрте dekoracije dvora za jednu veliku svečanost; godine 1528. portretira kraljeva prijatelja Sir Nicolasa Carewa, kojega Henrik VIII. poslije daje uhititi a 1539. i pogubiti. Holbeinov boravak u Londonu nije dugo trajao, jer se već u kolovozu 1528. vraća u Basel, gdje ostaje do kraja 1532, kada ponovno odlazi u London, gdje ostaje sve do svoje smrti 1543. Za vrijeme svog drugog boravka u Londonu Holbein ima blistavu karijeru, jer radi portrete kralja i kraljice te visokih ličnosti engleskog dvora. O žalosnim događajima na dvoru, o uhićenjima i pogubljenjima, nije rado govorio, ali to se ipak doznalo u Baselu.

No nas sada uglavnom zanima pitanje kako je Henrik VIII. došao do *Evangelistara* Marka Marulića iz 1529. godine, u kojem je na strani 26 nacртаo kažiprst, kako bi naznačio jednu važnu rečenicu. Po svemu sudeći mogao ga je donijeti u London upravo Holbein, jer se od 1528. do 1532. nalazio u Baselu, a *Evangelistar* je tiskan

⁹ Josef Benzing: Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Wiesbaden 1982, str. 33.

¹⁰ H. A. Schmid: Die Werke Hans Holbeins in Basel, Basel, 1930.

1529. u Kölnu. Ako se radi o Hittorpu izdanju, naša bi pretpostavka lako bila moguća: Holbein i Hittorp sigurno su se poznavali, jer je Hittorp ranijih godina dao tiskati svoja izdanja i kod Adama Petrusa u Baselu, kojem je Holbein već od 1515. izrađivao ilustracije knjiga tiskanih za Hittorpa.

Ako se pak radi o *Evangelistaru* koji je tiskao Franz Birckmann, onda je ta knjiga mogla doći u London preko Birckmannove knjižare koja se nalazila u dvorištu Pavlove crkve u Londonu. Odgovor na to dobili bismo iz kolofona, a već i po naslovnoj strani mogli bismo zaključiti koje je izdanje posrijedi. Iako se Holbein od 1532. nalazio u Londonu, njegovi se drvorezi i nadalje tiskaju, te se čak pojavljuju kopije, i to u Kölnu, koje su slične naslovnoj strani *Evangelistara* (slika 6). *Institucija* Marka Marulića tiskana 1513. u Baselu djelo je ruku Ursa Grafa, o čemu nam svje-doče njegovi inicijali na dnu naslovne strane između godine tiskanja.¹¹

Ni izdavač druge knjige Marka Marulića, *Evangelistara*, (slika 5) koju je Petrus završio 2. travnja 1519, nije bio iz Basela, nego iz njemačkog grada Nürnberga, a to je bio Johann Koberger, brat Antona Kobergera, jednog od najpoznatijih njemačkih izdavača i tiskara, koji je u svoje vrijeme nazvan »kralj tiskara«. Anton Koberger je u Nürnbergu imao jednu od najvećih tiskara u ono vrijeme u Njemačkoj, u kojoj je uposlio na stotine osoba tako da su 24 tiskovne preše stalno bile u pogonu, a 1493. izdaje svoje epohalno djelo *Weltchronik* liječnika Hartmanna Schedela sa 1809 drvoreza.

Pri koncu stoljeća on se sve više posvećuje izdavačkoj djelatnosti i otvara svoja zastupništva širom Europe, tako u Antwerpenu, Budimpešti, Krakovu, Lübecku, Lyonu, Milanu, Parizu i u Veneciji. Svoja izdanja daje tiskati u Baselu kod Johanna Petrusa i Johanna Amerbacha, a u Lyonu je njegov tiskar Jaques Sacon.¹²

Nakon smrti Antona Kobergera (3.10.1512.) njegovi su se nasljednici posvetili isključivo izdavačkoj djelatnosti i prodaji knjiga širom cijele Europe, ali su nastavili suradnju s dotadašnjim tiskarima, te tako Adam Petrus 1516. tiska Ambrosiusova *Opera III* Johannu Kobergeru, a i Thomas Anshelm u Hagenauu tiska u siječnju 1517. i kolovozu 1518. Kobergerova izdanja, te se tako može tumačiti pojava imena Johanna Kobergera kao izdavača u kolofonu *Evangelistara* Marka Marulića iz 1519. godine.

Sadržaj tog kolofona hvali Kobergera, koji kao građanin grada Nürnberga »našu domovinu Njemačku neprekidno obogaćuje značajnim knjigama«, i navodi da je »ova knjiga tiskana u radionici revnog građanina grada Basela Adama Petrusa, 2.4.1519. godine«.

Za nas je veoma zanimljivo da se u pogovoru *Evangelistara* susrećemo s već ra-nije spomenutim teologom i kozmografom, koji je izdao djelo *Kosmographia* 1544. u Baselu a u kojem je i spomenuo pronalazak tiskarstva u Mainzu — sa Sebastianom Münsterom, rođenim u Ingelheimu blizu Mainza. On se u pogovoru *Evangelistara* predstavlja kao fratar »ordinis minoris« — franjevačkog reda — i hvali knjigu: »... nema u njoj nikakva neumjerenog poticanja, nikakve zbunjenosti mišljenja, nikakve nestabilnosti ljudskog predanja, čuješ samo djelo Evandjelja, riječi

¹¹ Paul Heitz: Basler Büchermarken bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts. Straßburg 1895, str. 45.

¹² Große Drucker von Gutenberg bis Bodoni, Mainz 1953, str. 15.

¹³ Preveo s latinskog na njemački dr. A. Adam sa Sveučilišta u Mainzu, na čemu mu zahvaljujem.

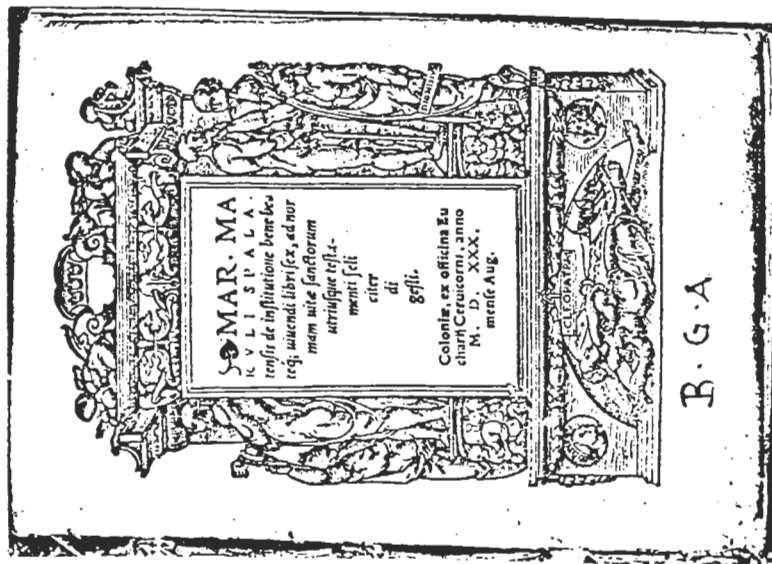
EVANGELIARUM MARCI MARTINI SPALATENSIS VIRI DIFERTISSIMI: OPUS VERE EUANGELICUM CULTISSIMOQUE ADORATIONIS FERMONES: SUB FIDEI: SPEI & CHARITATIS TITULIS: IN SEPTIMUM PARTITUM LIBROS

APVD INCLITAM

Coloniæ. 1619

Sl. 8

B. G. A

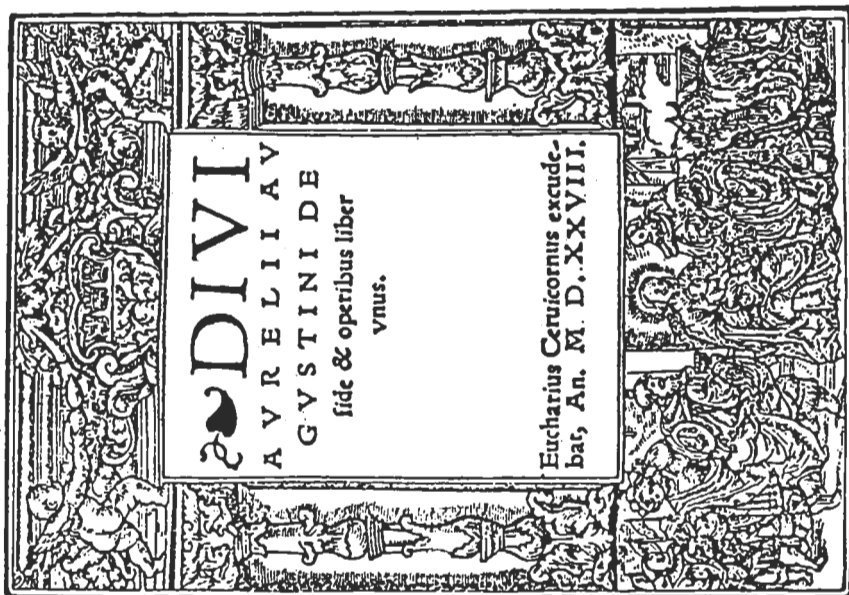
Sl. 9

¶ MARCI

MARVL OPVS DE RELIGIO-
se viuendi institutione per exempla, ex ue-
teri nouoque testamento collecta: ex auto-
ribus quoq; diuisi Hieronymo presbyte-
ro, beato Gregorio Ponti. Max. Eusebio
Cæsariensi episcopo, Iohanne Cassia-

no eremita, nonnullisque alijs,
qui ultas conscripserunt
sanctorum.

¶ Apud sanctam Coloniam. Anno
M. D. XXXI. Mense
I. Ianuario.

našeg božjeg Spasitelja Isusa Krista i njegovih apostola i proroka, riječi čiste istine...»¹³

Kakvih li lijepih riječi eminentne ličnosti s početka 16. stoljeća, koja hvali djelo Splićanina Marka Marulića s dalekih obala Jadrana, djelo tiskano u Baselu u Švicarskoj — za njemačkog izdavača iz Nürnberga a za čitatelje u njemačkim zemljama!

Maruliću su se time vrata Europe širom otvorila, no izgleda da je i igra sudbine učinila svoje, jer Adam Petrus istovremeno 1519. tiska osim Marulićeva *Evangelistara* i djelo velikog reformatora i oca protestantizma, Martina Luthera, pod naslovom *Augustiners underrichtung: uff etlich artickel die im von syne miszgunnern uffgelegt und zugemessen werden*.¹⁴

Nakon smrti Adama Petrusa tiskaru vodi njegova udovica, koja se kasnije preudaje za Sebastianu Münsteru, a poslije će tiskaru preuzeti Petrusev sin Heinrich, koji je, završivši studij medicine i postavši liječnikom ipak izučio i za tiskara, i vodit će tiskaru sve do svoje smrti 1579. U njoj je 1544. tiskao i knjigu *Kosmographia* svoga očuha.

U vezi s tiskanjem Marulićevih knjiga u Kölnu postavlja se pitanje jesu li Hittorp i Birckmann nakon smrti Adama Petrusa dali da se one tiskaju u suglasnosti s njegovom udovicom ili s ranijim izdavačima ili su to jednostavno radili »na svoju ruku«, što bi se i moglo pretpostaviti.

Izgleda da je potražnja za Marulićevim knjigama u ono vrijeme bila veoma velika, čemu je možda razlog bila činjenica da je od izlaska baselskog izdanja na tržište već bilo prošlo deset godina. U prilog takvoj pretpostavci govori i to što su 1529. godine bila tiskana čak tri izdanja *Evangelistara*, i to jedno izdanje od Hittorpa (**slika 6**), koje mu je tiskao Eucharius Cervicornus (Eucharius Agrippinas, Hirtzhorn, koji je tiskao i za Quentella i Gymnicha), a dva je tiskao Franz Birckmann, no sa dvije različite naslovne strane. Ako se te dvije naslovne strane usporede, vidjet će se da je za obje uzet jedan te isti slog, te se on na jednoj pojavljuje s okruglim tiskarskim znakom Birckmannovim (**slika 7**) »*in pingui gallina*« (masna kokoš),¹⁵ po kojoj će se i nazvati ulica u kojoj se nalazila njegova tiskara, a na drugoj naslovnoj strani slog je na sredini, s drvorezom iznad i ispod njega (**slika 8**).

Franz Birckmann se u Kölnu pojavljuje 1511. godine kao knjižar, a već 1513. posvećuje se i izdavačkoj djelatnosti te s velikim uspjehom posreduje u razmjeni literarne produkcije sa zapadnom Europom i to uglavnom s Engleskom, te u Londonu, u knjižarskoj četvrti dvorišta Pavlove crkve otvara svoju knjižaru. I u Antwerpenu otvara knjižaru, a tamo mu tiskaju njegova izdanja tiskari Tibaldäus, Endovicensis i Roermonde Graphens, dok mu u Parizu tiska Nikolaus Prevost.

Na Hittorpu se izdanju uočava utjecaj Holbeina i tiskarstva Basela, što se najbolje vidi na drvorezu naslovne strane, koji je radio slikar i ksilograf Anton Woensam iz Wormsa, čijim dolaskom u Köln 1518. godine i počinje procvat knjižne ilustracije u tome gradu. Sve do svoje smrti 1541. godine Woensam radi za sve tiskare Marulićevih knjiga u Kölnu, i to ne samo ilustracije, već i tiskarske znakove.

Već iduće godine, u kolovozu 1530, Cervicornus završava i drugu Marulićevu knjigu za Hittorpa, *Instituciju* (**slika 9**) sa 864 tiskanih strana, no s istim drvorezom na naslovnoj strani kao godinu dana ranije na *Evangelistaru*. U kolofonu čitamo da

¹⁴ Nalazi se kao vlasništvo Gradske knjižnice grada Mainza u Gutenbergovu muzeju u Mainzu pod Ink. br. 2414.

¹⁵ *Severin Corsten*: Unter dem Zeichen der »Fetten Henne« — Franz Birckmann und Nachfolger. Gutenberg-Jahrbuch 1962. Mainz, str. 267-272.

je Hittorp izdavač: »*Impensis integerrimi bibliopolae magistri Godefridi Hydorpij civis Coloniens.*«

Mora da je Cervicornus već i za vrijeme rada na *Evangelistaru* radio na *Instituciji*, jer se čini teško vjerojatnim da je on nakon završetka *Evangelistara* za tako kratko vrijeme mogao završiti knjigu od 864 strane: te su se 864 strane morale rukom slagati, otisnuti da bi se čitala korektura, slijedila je ispravka grešaka u slogu, i tek onda tiskanje na ručnoj preši, a poslije svega toga još i razlaganje otisnutih strana, da bi se imalo dovoljno potrebnih slova u slagarskim kutijama. Sve su to bili itekako veliki poslovi za knjigu s toliko strana, a bili bi i danas, ako bi se knjiga radila ručnim slogom.

Cervicornus zacijelo nije radio samo na *Evangelistaru* i na *Instituciji*, nego je u isto vrijeme i druge poslove imao u radu. Iz povijesti tiskarstva nam je poznato da su se tiskari u ono vrijeme rijetko posvetili samo jednom poslu (i to još od preko 800 strana), nego su osim toga radili i druge poslove kako bi pokrili svoje svakodnevne izdatke, ne čekajući da im se tek nakon završetka tiska počne s isplatom, a što se i obično činilo u ratama. Sve je ovisilo o prodaji knjiga: sjetimo se samo kako ni zagrebački izdavač Johann Müller, koji je u Veneciji kod Petra Lichtensteina¹⁶ između 1509. i 1511. godine dao tiskati *Misal*, nije mogao svojim vjerovnicima vratiti posuđeni mu novac sve dok nije prodao knjige!

Iz tog doba potječe i izraz »akcidencija«, kojim su u srednjem vijeku svećenici i činovničko osoblje nazivali svoje nuzgredne prihode za naročite službene dužnosti.¹⁷

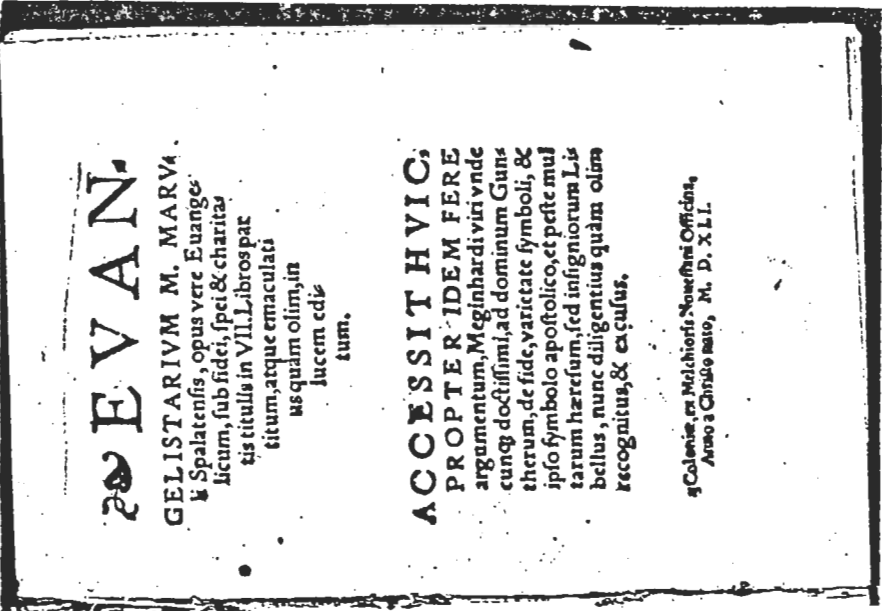
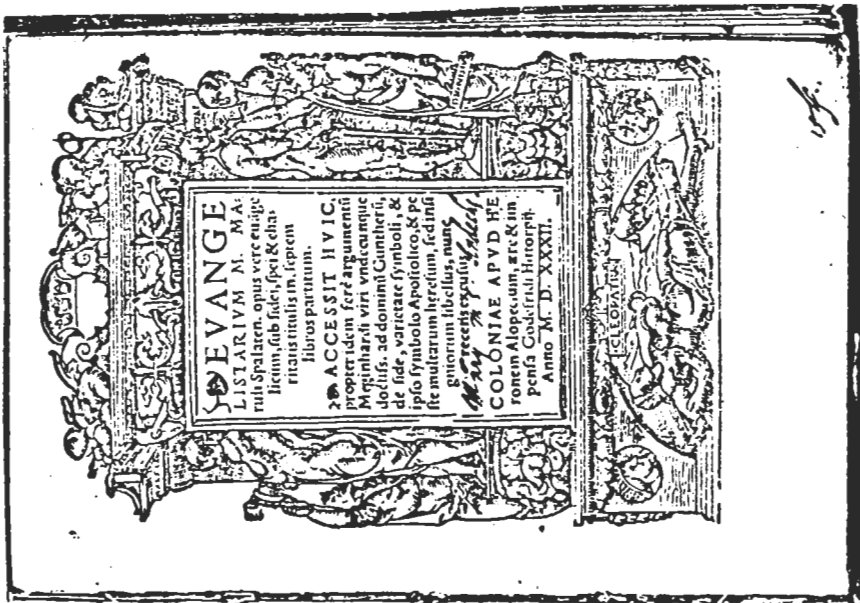
I novoizumljenoj »crnoj umjetnosti« — tiskarstvu — koja se u svome početku uglavnom bavila izradom knjiga, pridošli su silom prilika i uzgredni poslovi, a samim time i uzgredni prihodi, te su ih i tiskari nazivali »akcidencija« ugledavši se na svećenike i činovnike, koji su u ono vrijeme osim znanstvenika i književnika bili redovni posjetitelji tiskara, gdje je bilo stjecište znanstvenog svijeta. Nije se čuditi što je tiskar Aldus Manutius u Veneciji u svojoj kući otvorio malu akademiju kojoj je pripadao i Erazmo Rotterdamski, a u tiskari Estiennea u Parizu čest je gost francuski kralj Franjo I.

Na drugo izdanje *Institucije* nije dugo trebalo čekati, jer se ona već iduće godine (1531) pojavila u Kölnu sa sasvim jednostavnom naslovnom stranom (**slika 10**) koja mnogo podsjeća na *Evangelistar* (**slika 8**), i to izborom slova i padom redaka, a i drvorezom na dnu stranice. No sada se postavlja pitanje u vezi s grbom na drvorezu, gdje dva anđela drže grb grada Kölna a u donjem dijelu raste ljiljan iz trnja.

Taj se grb pripisivao i Hittorpu kao njegov porodični grb, ali je mnogo vjerojatnije da se radi o grbu Euchariusa Cervicornusa, jer se grb s ljiljanom u trnju pojavljuje i na knjizi koju je on tiskao 1528. godine (**slika 11**), a i njegov tiskarski znak s riječima »*sicut lilium inter spinas*« (»kao ljiljan među trnjem« (**slika 12**)) svjedoči o tome. Njegov grb se nalazi i u »*Radulphus Flaviacensis*« objavljen u *Moysi Leviticum II, XX* s adresom »*Eucharius Cervicornus Agrippinas chalcographus Marpurgensis excudebat, 1536. Colon. Impensi Petri Quentell*«.

¹⁶ Peter Liechtenstein tiskao je u Veneciji i izdavaču Franciscu Lucensisu Marulićevu knjigu *Quinquaginta Parabole*, koju je završio 18. veljače 1517, kako čitamo u kolofonu te knjige.

¹⁷ Fritz Genzmer: *Das Buch des Setzers*. Ullstein Fachverlag, Frankfurt / Main - Berlin 1961, str. 199.

Ta se bilješka odnosi na njegov kratak boravak u Marburgu, gdje je u vremenu od studenog 1535. do rujna 1538. godine imao tiskaru i to, kako se tumači, zato što u Marburgu nije bila tako stroga cenzura kao u Kölnu, gdje je njegov sin 1554. čak bio zatvoren u kazneni toranj zbog tiskanja heretičkih knjiga.

No tiskar ili izdavač te *Institucije* jest najvjerojatnije Peter Quentell, jer se i u grbu njegova tiskarskog znaka (**slika 13**) nalazi ljiljan.¹⁸

Ako se drvorez s *Institucije* usporedi s drvorezom na njegovu *Evangelistaru* iz 1532 (**slika 14**), vidjet će se da su oba istog stila i da se i na jednoj i na drugoj knjizi pored anđela nalaze riblje glave, koje se pojavljuju i u gornjem, a i u donjem drvorezu *Evangelistara*.

No, dok se ne ustanovi tko je bio izdavač i tko tiskar *Institucije*, ostat će zagonetka oko te knjige: tu se ipak radi o svesku od 682 strane, koji se u siječnju 1531. pojavio na knjižnom tržištu grada Kölna, i to poslije samo četiri mjeseca od završetka rada na *Instituciji* u tiskari Cervicornusa. Možda je Peter Quentell bio samo izdavač te knjige, jer je i njegov otac Heinrich Quentell — od kojega je on naslijedio tiskaru, a koji se 1479. proslavio tiskajući njemačku Bibliju sa 125 drvoreza preko cijele stranice — svoja izdanja davao tiskati kod drugih tiskara. Kako je poznato, Peteru Quentellu su izdanja u Kölnu tiskali Eucharius Cervicornus, Johann Kempen i Hero Allopecius (Hero Fuchs), a u Mainzu Peter Jordan i Franz Behem.

Jedinu mogućnost da se to ustanovi pruža sadržaj kolofona knjige, koja se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, gdje bi se možda naišlo na još neke nepoznate činjenice u vezi s knjigom, kako glede tiska tako i izdavača.

Godine 1532. pored *Evangelistara* Petera Quentella, na tržištu se pojavljuje i Hittorpovo drugo izdanje njegova *Evangelistara* (**slika 15**) i to s istim drvorezom naslovne strane kao na *Evangelistaru* iz 1529. i *Instituciji* iz 1531, koje je tiskao Cervicornus. No sada je tiskar Hero Allopecius (Hero Fuchs), koji se ponekad i naziva Vulpes, a koji je tijesno surađivao s Cervicornusom, o čemu i svjedoči njegov drvorez.

Gottfried Hittorp se u početku svoje izdavačke djelatnosti uglavnom posvetio klasičnoj literaturi, no 1520. godine oko objavljivanja humanističkih djela ima teškoća s cenzurom te 1525. počinje s izdavanjem teoloških knjiga, gdje je bolje sreće. Tridesetih se godina posvećuje i politici te 1533. bude biran u gradsko vijeće, a 1557. postaje čak gradonačelnikom Kölna, na koji je položaj još četiri puta bio izabran.

Utjecaj tiskarstva Basela na tisak knjiga Marka Marulića — drvorez preko cijele naslovne stranice — prestao je s izdanjem *Evangelistara* Hittorpa i Quentella 1532. godine, a što se već počelo uočavati na *Evangelistaru* Birckmanna (**slika 8**), no pojavom *Evangelistara* 1541. (**slika 16**) to je već sasvim uočljivo. Nije se više obraćala pažnja na ljepotu naslovne stranice, na što su prijašnji tiskari bili i te kako ponosni jer su to bila djela velikih umjetnika kao što su Albrecht Dürer, Lucas Cranach, braća Holbein, Urs Graf, Anton Woensam i mnogi drugi koji znatno mjesto zauzimaju i u povijesti likovne umjetnosti.

Evangelistar iz 1541. godine tiskao je Melchior Nouesianus (Melchior von Neuß), zet Johanna Koelhoffa, jednog od najpoznatijih kölnskih tiskara i izdavača

¹⁸ Henning Wendland: Signete. Drucker — und Verlagszeichen 1457-1600, Hannover 1984, str. 196.

15. stoljeća, koji je 1499. godine tiskao poznato djelo *Die Chronik der heiligen Stadt Köln* (*Kronika svetog grada Kölna*).

Prvi tiskar koji je s carskim privilegijem tiskao jedno Marulićevo djelo bio je Belgijanac Maternus Cholinus (Colinus) iz Arlona.¹⁹ On je u Kölnu od 1547. kao izdavač, 1557. otvara vlastitu tiskaru, a već u srpnju 1560. dobiva carski privilegij na 10 godina; 21. lipnja 1561. dobiva specijalni privilegij za tisak Katekizma, a 1574. postaje tiskar gradskog vijeća grada Kölna.

Tiskari su mu u Kölnu bili Gennep, Soter i Bathen (Bathonius). Budući da je Colinus tek 1557. otvorio vlastitu tiskaru, to je i njegov *Evangelistar* iz godine 1556 (*slika 17*) tiskao jedan od navedene trojice: na *Evangelistaru* stoji »*Apud Maternum Cholinum*« (»Kod Materna Cholina«).

O prvom njemačkom prijevodu *Institucije* — *Der Katholische Christen Spiegel* (*Katoličko kršćansko ogledalo*) (*slika 18*) koji je tiskan 1568. godine sve je već jasno, jer čitamo da je »Durch Maternum Cholinum« (»po Maternu Cholinu«) tiskan s carskim privilegijem. O prvom prevoditelju *Institucije* na njemački Tomasović kaže da je »Kristian Kemmer očevidno početnik u književnom poslu«.²⁰ U to se ne upuštam, ali za nas je važno, pogotovo za grad Mainz, da prvi njemački prijevod jedne knjige Marka Marulića, i to baš *Institucije*, potječe iz Gutenbergova grada, iz kolijevke tiskarstva.

Iako su podaci o Kemmeru veoma manjkavi, znamo da je Christian Kemmer von Cronberg 1568. godine bio kanonik tadašnjeg samostana i crkve sv. Stjepana u Mainzu (crkvu je dao sagraditi biskup i kasniji svetac sveti Willigis, između 990. i 992. godine, a ona i danas postoji).²¹ Budući da Kemmer kao kanonik crkve nije stanovao u samostanu, nego u jednoj posebnoj kući s velikim vrtom, s bogatom florom i faunom, to je možda bio razlog da se on u Mainzu vodio da stanuje u kući »Kod zelene žabe«.²² To nas nimalo ne mora iznenaditi, jer je već gotovo dvije stotine godina prije Gutenberg, iako se rodio kao Johannes Gensfleisch dobio naziv Gutenberg po kući »Hof zum Gutenberg« (»kuća kod dobrog brda«) gdje je kao dijete stanovao.

No sada se postavlja pitanje zašto Kemmer nije dao da se njegov prijevod *Institucije* odmah i tiska u Mainzu, a ne u Kölnu, kada znamo da su tiskari Mainza tiskali i izdavačima u Kölnu. Nejasno je i tko je bio izdavač odnosno nalogodavac Kemmeru za prijevod *Institucije* na njemački. Odgovori na ta pitanja dali bi nam jasniju sliku kako je došlo do prijevoda te knjige Marka Marulića, što je tome bio povod i od koga, jer je Kemmer ipak bio kanonik kome su i vrata nadbiskupa Mainza bila širom otvorena.

U vezi *Institucije* iz 1540. godine (*slika 19*) koju je Johannes Soter (Johannes Heyl iz Bensheima) tiskao *Salingiaci* (u Solingenu), kako stoji na naslovnoj strani te knjige, postoje u znanosti različita mišljenja.

Soter, koji je već 1518. surađivao s orijentalistom Johannom Potkenom tiskajući mu *Psalterum polyglottum* (hebrejski, grčki, kaldejski i latinski), tiskao je u Kölnu

¹⁹ *Josef Benzing*: Die Buchdrucker ..., str. 243.

²⁰ *Mirko Tomasović*: Marko Marulić Marul, Zagreb 1989, str. 60.

²¹ *Helmut Hinkel*: 1000 Jahre St. Stephan in Mainz, Festschrift, Mainz 1990, str. 15.

²² *Heinrich Schrohe* (Hg.): Die Mainzer Stadtaufnahmen vom 1568 und 1594, Mainz 1930. (Beiträge zur Geschichte der Stadt Mainz Bd. 6), str. 230, Nr. 2215.

M. MARVLI
EVANGELISTA
 RIVM, OPVS VERE
 EVANGELICVM, SVB
 Fidei, Spei, & Charitatis
 titulis, in septem
 libros partiti-
 tum.

Cui adiunximus L. eiusdem auctoris Pa-
 rabolas, ad pietatem & veram religionem
 conducentes.

Accessit quoque huic propter idem ferè argumentum
 Megalharhi viri doctissimi ad D. Gundarium de Fi-
 de, varietate Symboli, & ipso Symbolo Apollo-
 lico, & pelle multarum harum, sed in-
 signiorum libellus, nunc re-
 cta oculis.

Aguiusum Trevire
J. 52

COLONIAE
 Apud Maternum Ebolinum
 M. D. LVI.

Der Catholischer Christen Spiegel.

Darinnen mancherley vnd hochtröstliche
 Lufften vnd Exempel/ Vnde des Allen vnd
 huren Testaments/ Vnd vieler Heiligen Gots-
 tes begriffen sein / Auf welchen ein sieder
 frolicher Christ/ ein heilsam vnterrich-
 tung scheyffen mag/ eines Gots
 seligen Wandels vnd
 Lebens.

Hilffern / durch den Hochgelerten Herrn
 vnter dem Namen Lateinisch beschriben: Abte abbe
 vnd rufflich auß demselbigen auffso kurtzest gezogen/ vnd
 verdeutschet / Durch Christianum Zimmer/
 von Cronberg/ Canonicum zu S.
 Stephan in Metz.

I. Corinthe. XI.
 Vnd meine Nachfolger/ gleich viele Christen.

Durch Maternum Ebolinum.
 M. D. LXXVII.
 Mit Ndm. Key. May. Gnad vnd freyheit.

H. Asc. 2222.

MAR. MA.

REVLI SPALATENSIS DE INSTI-

ratione bene beate: nunc di libi sex, ad

normen mit Sanktionen verknüpft-

and testament: feliciter

digestive

SALENGIACI Ioannes Sottericus

debat, Anno m. D. XL.

61.75

MARCI MARVLLI

MARCI MARVLI

Spizella socialis

PALÆSTRA

CHRISTIANARVM

VIRTUTUM

Ad bene beatèq; vivendum instituta,

vetus - novus Testamentum

Exemplis fundata:

[illegible]

Wid. fignia de l'actiue illa fignia

1510

bandorum, denique Parrom, principis

Jeronymi, Gregorii Magni, Eusebii Cæs.

Et sic habet abundanter, ut

hujusmodi confirmata,

[Faint, illegible handwritten text]

Hydrobia ulicaria Berns & Coomans

Admission

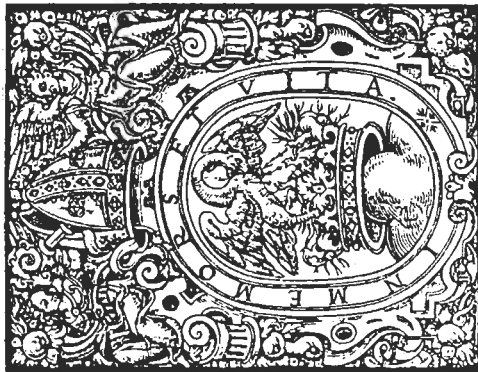
4

COLONY GRIPPING

JOHNEM WILHELMUM FRIESEM

5891-00000

SL. 20

[illegible]

M. MARVLI
SPALATENSIS

Sechs Bücher.

Von gedächtnuß wür- digen Teden vnd Thaten.

Der:

Von Lehr vnd vnderweisung / das Le-
ben wol vnd selig anstellen / nach form der Hal-
ligen lebens Altes vnd Neues Testament.

Hochwonnöthen den gemeinen Landpfeister / dem
Vöcklin darauß allerhand Materi Exempel fürtragen:
Auch den Klosterpersonen vnd sonst allen gemeinen Mann vnd Weib-
personen / so die wolgerichte Straß zum Himmel wol-
len vnd selig werden wollen.

In Teutsche Sprach gebracht /
Durch Herman Baumgarten / Burgern vnd
Bischöflichen Fiscal zu Augspurg.
Im Xten. Jahr. 1579. Gedruckt.
Gedruckt zu Dillingen / durch Johannem Mayser.
A. D. LXXXIII.

Fr. Ma: Johann Röm: Raurer.
M. MARVLI
SPALATENSIS

Sechs Bücher.

Von gedächtnuß wür- digen Teden vnd Thaten. Das ist: Von Leb vnd vnderweisung / das Leben wol vnd selig anstellen / nach form der Haliligen Leben /

Altes vnd Neues Testament.
Hochwonnöthen den gemeinen Land-
pfeister / dem Vöcklin darauß allerhand Materi
Exempel fürtragen: Auch allen Geistlichen vnd Weltli-
chen Personen / so die wolgerichte Straß zum Himmel
wollen vnd selig werden wollen.

In Teutsche Sprach gebracht /
Durch Herman Baumgarten / Burgern vnd
Bischöflichen Fiscal zu Augspurg.
An 1580 mit sonderem fleiß corrigirt
vnd verbessert.
Im Xten. Jahr. 1579. Gedruckt.
Gedruckt zu Dillingen durch Johann Mayser.
1614.

za Hittorpa, a i Birckmannu i Quentellu, njihova izdanja klasika i povijesnih djela. Godina 1537. otvara u Solingenu i mlin za izradu papira na rijeci Wupper (*Salongiati apud molam chartacum cis Viperam*).²³ Zaretsky pretpostavlja da je Soter i u Solingenu imao tiskaru, koja mora da se nalazila u mlinu na rijeci, što pak W. Reuter²⁴ smatra tako reći nemogućim, jer se to mjesto nalazilo veoma daleko od trgovačkih cesta, te bi prijevoz knjiga bio povezan s velikim teškoćama, ali i s opasnošću na putu. Da se takvo što dešavalo, svjedoči slučaj iz sedamdesetih godina, kada je Johann Wilhelm Friessem, tiskar knjige *Palaestra Christianarum virtutum* (**slika 20**), vozio iz Kölna svoje knjige koje su bile namijenjene sajmu knjiga u Leipzigu. Na putu je bio napadnut od lutajućih vojnika koji su ga opljačkali, oduzevši mu svu robu i novac, a pustili su ga tek kada je za njega plaćena velika svota novca kao otkupnina. Reuter drži da je Soter zadržao svoju tiskaru u Kölnu i da je tamo tiskao i poslije 1536. godine, a ne u Solingenu, te da je samo stavio *Salongiati* kao mjesto tiskanja da bi tako izbjegao cenzuri u Kölnu, a što je isto radio i Eucharius Cervicornus u Marburgu.

Poznato je da je cenzura bila veoma stroga, a uveo ju je papa Siksto IV. 1479. godine ovlastivši sveučilišta. Godine 1499. ovlašćuje biskupije, a od 1523. cenzuru vrši i grad Köln. Cenzori su imali veliku moć, jer se njima morao predati rukopis radi odobrenja, a uz to su mogli svaki čas posjetiti tiskaru radi kontrole tiska, te ukoliko bi nešto uočili što je protiv cenzure, novčano bi kaznili tiskara ili bi mu čak zaplijenili već tiskane tabake, pa i gotove knjige u knjižarama. Tako su tiskaru Antonu Keiseru (Caesar), koji je tiskao Hittorpu, Gymnichu i Quentellu, 2. veljače 1552. zaplijenili njegove već gotove knjige, bio je nekoliko puta bačen u kazneni toranj, a 1560. i 1566. čak i uhićen.

Zanimljivo poglavlje u proučavanju tiskanih knjiga čine tiskarski znaci izdavača i tiskara, jer se umnogome pomoću njih može ustanoviti tko je bio tiskar ili izdavač dotične knjige. Kao primjer može poslužiti tiskarski znak što ga je imao Gervinus Calenius (Gerwin Calenus) (**slika 21**) iz Kölna koji je 1557. godine, oženivši se udovicom pokojnog Johanna Quentella, preuzeo tiskaru koju je sedamdesetih godina 15. stoljeća otvorio Heinrich Quentell iz Strassburga. Calenius je bio knjižar i izdavač, te je otvorio filijale u Frankfurtu, Antwerpenu i u Parizu, a vjerojatno je dao u tim gradovima tiskati svoja izdanja, što su već činili kölnski tiskari i izdavači. Na svoja je izdanja stavljao već poznate tiskarske znake tiskare Quentell, no pojavljuje se i tiskarski znak s pelikanom koji svojom krvlju hrani mladunce — simbol nesebične ljubavi — s riječima *IN ME MORS ET VITA* — »u meni (je) smrt i život«.

Budući da je Calenius i u Parizu imao jednu svoju filijalu, može se pretpostaviti da je on s tamošnjim tiskarima surađivao, jer bi se inače teško mogla objasniti pojava pelikana i istih riječi kako na tiskarskom znaku u Kölnu tako i u Parizu (**slika 22**).

Instituciju iz 1585. godine (**slika 23**) zajednički su tiskali Hieronymus de Marnef (Jérôme Marnef) i Vidua Gulielmi Cauellat (udovica Guillaumea Cavellota), kako čitamo na naslovnoj stranici, ali s tiskarskim znakom Marnefa. Znači da je udovica pokojnog Cavellota, koji je tiskaru vodio do 1583, prepustila Marnefu da

²³ Heitz/Zaretsky: Kölner Büchermarken. Straßburg 1898. str. XXVIII.

²⁴ Wolfgang Reuter: Zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Buchdruckgewerbes im Rheinland bis 1800. U Archiv für Geschichte des Buchwesens. Band I. Frankfurt/Main, 1958, str. 651.

²⁵ L. C. Silvestre: Marques Typographiques, Paris 1867, str. 57.

stavi svoj tiskarski znak s pelikanom, iako je i ona imala za svoju tiskaru tiskarski znak (okrugli, s kokoškom i natpisom *IN PINGVI GALLINA*)²⁵ što ga je imao i Franz Birckmann u Kölnu. Vjerojatno i ti jednaki tiskarski znaci potječu iz suradnje, jer je i Birckmann dao tiskati u Parizu.

Da se ovaj tiskarski znak s pelikanom svakako mora pripisati tiskari Marnef u Parizu, svjedoči činjenica da je osnivač te tiskare Geoffroi Marnef, koji ju je vodio od 1481. do 1516. godine, stanovao u »rue St. Jaques« u kući »kod pelikana«²⁶ i da je on bio taj koji je pelikana stavio u svoj znak. I njegova braća Jean i Enguibert zadržali su taj tiskarski znak, te ga je upotrijebio i njihov nasljednik Jérôme Marnef tiskajući *Instituciju* 1585.

Moramo se sada upitati kako je došlo do pojave pelikana na drugom njemačkom prijevodu *Institucije* (*Sechs Bücher von gedächtnuß würdigen Reden und Thatten*) (slika 24) koja je tiskana 1583, u Dillingenu, dakle prije nego što se pojavila *Institucija* u Parizu 1585. s tiskarskim znakom pelikana tiskare Marnef. Knjigu je preveo Hermann Baumgartern, građanin i biskupski fiskal iz Augsburga, a da je ta knjiga u ono vrijeme bila omiljeno štivo i rado čitana, svjedoči činjenica da je doživjela čak šest izdanja, tako da se i danas u knjižnicama Njemačke od nje još uvijek nalazi 29 primjeraka, dok se od prvog njemačkog prijevoda iz 1568. godine nalaze samo četiri primjerka, i to dva u Münchenu i dva u Trieru.

Interesantno je da je i ovaj drugi njemački prijevod *Institucije* tiskan s carskim privilegijem. Tiskao ga je Johann Mayer, koji je izučio kod svog oca Sebaldusa Mayera, od kojega je sredinom 1576. preuzeo tiskaru. Ona je 20. rujna 1569. dobila carski desetogodišnji privilegij za tiskanje knjiga, čime su bile zaštićene od pretiska. Taj je privilegij Johann Mayer još prije isteka roka dao da se 1578. produlji za daljnjih deset godina. Mayer je uglavnom tiskao za isusovce, a tiskao je i školske knjige, no s vremenom je došlo do razmirica sa sveučilištem, te mu je 1594. godine bilo nametnuto da nešto smije tiskati tek ako to bude vidio i odobrio *gubernator academiae*,²⁷ što bi drugim riječima značilo da se uvela cenzura na tisak knjiga u Dillingenu.

Da se o tome radilo, svjedoči naslovna strana *Institucije* tiskane 1614 (slika 25), gdje čitamo da je ta knjiga »An jetzo mit sonderem fleiß corrigiert und verbessert.« (Od sada s naročitim marom korigirano i popravljeno.) O čemu se tu radilo i što je to bilo da se »od sada« moralo korigirati i popraviti, o tome bi nam najbolji odgovor dala usporedba kojeg ranijeg izdanja s tim ispravljenim iz 1614. godine. No još uvijek ostaje nerazjašnjeno kako je došao u tiskarski znak Mayera pelikan iz tiskarskog znaka Marnefa i nije li i tu možda postojala suradnja s Parizom (to je samo hipoteza).

Može se i postaviti pitanje odakle je Baumgartern za svoj prijevod uzeo latinski tekst *Institucije*, odnosno iz kojeg izdanja. Možda se radi o izdanju Johna Fowlera, koje je ovome tiskao 1577. u Antwerpenu Gerard Smits, stavivši na naslovnu stranu čak i jedan tiskarski znak s inicijalima IF (Iohan. Foulerus) (slika 26).

²⁶ Dr. Wilhelm Jos. Mayer/Bern: Die französischen Drucker - und Verlagszeichen des XV. Jahrhunderts, München 1926, str. 110.

²⁷ Otto Bucher: Dillinger Drucker Johann Mayer. Gutenberg-Jahrbuch 1955, Mainz, str. 162-169

Pro uniuersa Patavina. Ord: S. Zanetti.

M. MARVLI SPALATENSIS

DICTIONVM FACTORVMQVE
MEMORABILIVM
LIBRI SEX;

Sive,
De bene heretiq; viuendi institutione ad normam vitæ
Sanctorum vtriusque Testamenti, collecti
atque in ordinem digesti.

*Inq; in mundis diligenter reperiatis, atque SS. Patrum locis
sigillatim appropositi insigniti, per Ioan. Foulard Brissolin.*

Item. 6.

Interrogate de semitis antiquis, quæ sit via bona, &
ambulate in ea: & inuenietis refrigeriũ animabus vellus.

ANTVERPIÆ,
Apud eundem Iohan. Foulardum.
M. D. LXXVII.
CVM PRIVILEGIO.

M. MARVLI SPALATENSIS DICTO RVM FACTORVMQVE

MEMORABILIVM

Sum. Spalati. LIBRI SEX. Waldschmidt.

De bene heretiq; viuendi institutione ad normam vitæ
Sanctorum vtriusque Testamenti, collecti,
atque in ordinem digesti.

*Inq; in mundis diligenter reperiatis, atque SS. Patrum
locis sigillatim appropositi insigniti.*

*Mult editis accessit Index Rerum & Sententiarum, quibus
vtriusque auctoris locupletissima.*

ANTVERPIÆ,

Ex officina Aegidij Steedij. 1584.
CVM PRIVILEGIO.

Ex libris Chiffari, Goppelsrieder. 99.

M. MARVL
SPALATENSIS
DICTORVM FACTORVMQVE
MEMORABILIVM
LIBRI SEX.

Sims.

De bene beatæque viuendi inſtitutione ad normam viarũ
Sanctorum vtriuſque Teſtamenti, collecti
arque in ordinem diſſecti :

*Insuavis morandis diligenter repurgatisque SS. Patrum locis
sigillatione appositus infirmis,*

Integrare de femitis antiquis, quæ sit via bona, & ambulare in
de iudicis refectum animabus vestra.

ANTVERPIÆ
Excudebat Martinus Nutius.
A°. 1593.

A. 1593.

57.28

OPERA OMNIA

M. MARVLI
SPALATENSIS.

NON QUAM ANTE SIMUL EXCV.
fa, dmita in. Juas Papae, quatuor pueri d'forum facto-
sumque memorabilium Libros sex continet,

Size.

*De bene beatis, vivendi institutio et norma, et v. a. sanctorum viatorum
testamentum selecto, a quoque in primis libello;*

POSTERIOR VIEW.

*De fide, spe, & charitate Libellus septem. Opus longè vetustissimum:
Et Parabulus quinquaginta.*

ANTVERP I A E.

Ex Officina Marrini Nutij, ad insigne
Ciconiarum, M. D. C. I.

Österreichische
Staatsbibliothek
in Wien

57.29

(collig. Soc. H. Begg. Quercy. 150 H.)

M. MARVLI SPALATENSIS

TOMVS POSTERIOR,

Continens libros septem, Opus verè Evangelicum,
De Fide Spe & Charitate.

Cui adiunxit L. eiusdem auctoris Parabolæ, ad pietatem
& veram religionem conducenles.

Accessit quoque huic propter idem ferè argumentum Meginhardi
viri doctissimi ad D. Guntherum, de Fide, variæ symboli, &
ipso Synholo Apollidico, & pectè multarum hæresium,
sed insigniorum libellus, nunc recens excaulus.

ANTVERPIÆ,

Ex Officina Martini Nutij, ad insigni
Ciconiarum, M. DCL.

deutscherische
Stadtbibliothek
MÜNCHEN

Sl. 30

In vpton 4-9: partitioe 4-mony.

M. MARVLI

SPALATENSIS,
DICTORVM FACTORVMQVE

MEMORABILIVM LIBRI SEX.

Sive,

DE BENE BEATEQVE VIVENDI
institutiõe, ad normam vitæ Sanctorum
vriusqve Testamenti collecti, atque
in ordinem digesti.

ADDITIS DVOBVS INDICIBVS VTILISSIMIS.

In gratiam studiose Iuuentutis separatim editis
summoqve studio correctis & emendatis.

COLONIAE AGRIPPINAE,

Sumptibus Bernardi Gualtheri.

ANNO M. DC. IX.

Sl. 31

Odgovor bi se na to dobio usporedbom njemačkog prijevoda s latinskim originalom, jer se može sumnjati da je Baumgartner preveo jedno staro kölnsko izdanje, kada je već postojalo novo. Vjerojatnije je dakle, da je on preveo »Fowlerovo izdanje iz 1577. s tiskovnim ostvarenjima visokih znanstvenih i umjetničkih kriterija«, kako Charles Béné lijepo reče o Fowlerovu izdanju.²⁸

Usporedimo li izdanja *Institucije* počevši od Fowlerove iz 1577. godine pa nadalje, vidjet ćemo da su ona od prve do posljednje s grafičkog gledišta (izbor slova, raspored i pad redaka) tako reći sasvim identična, kao da su u jednoj te istoj tiskari i u isto vrijeme tiskana, a ne u razmaku od deset, dvadeset i više godina.

Sva izdanja očito pokazuju da su se svi tiskari strogo pridržavali Fowlerova prvotiska, te se uopće ne uočava nikakva razlika, bilo da je tiskar bio Flamanac Aegidius Steelsius 1584. u Antwerpenu (*slika 27*) ili godinu dana kasnije u Parizu Marnef i Cavellatova udovica (*slika 23*). Martinus Nutius tiska 1593. u Antwerpenu *Instituciju* (*slika 28*) izdavaču Danielu Vervlietu, a godine 1601. tiska ne samo *Instituciju* (*slika 29*) nego i *Evangelistar* (*slika 30*), i to ne samo s istim tiskarskim znakom nego i s istim slovima i rasporedom redaka, tako da se na prvi pogled *Institucija* teško može razlikovati od *Evangelistara*.

I nakon tolikih godina Fowlerovo izdanje još uvijek služi za primjer, jer se i tiskar Stephanus Hemmerden, tiskajući *Instituciju* 1609. u Kölnu (*slika 31*) nizozemskom izdavaču i knjižaru, a poslije i tiskaru, Bernardu Gualtheru (Bernhard Wolter, Walter Gualtherus), strogo pridržavao Fowlerova izdanja. Gualther, koji je u Kölnu preuzeo tiskaru Lamberta Andree, dao je tiskati svoja izdanja ne samo u Kölnu nego i u Mainzu i u Antwerpenu, te je po svemu sudeći preko svoje veze došao do Fowlerova izdanja.

Da je tiskanje djela Marka Marulića u 16. i 17. stoljeću, s obzirom na njihovu veliku potražnju, bio veoma unosan posao, koji je ne samo tiskarima, nego i izdavačima i knjižarima pružao mogućnost lijepe zarade, svjedoči velik broj njegovih knjiga što su tiskane tijekom gotovo dvaju stoljeća širom Europe.

Zahvaljujući baš tome što su pružale lijepu zaradu doživjele su i veliku rasprostranjenost te tako pridonijele duhovnom i svjetovnom razvoju života tadašnje Europe. Da su one i u Njemačkoj naišle na plodno tlo, svjedoči njihovo često tiskanje a i veliki njihov broj koji se nalazi u knjižnicama u raznim gradovima Njemačke.

Rado se sjećam bilješke broj 56 iz knjige *Marko Marulić Marul Mirka Tomasovića*, gdje on piše: »Preostaju dodatna istraživanja za Njemačku«, koje su riječi meni bile povod da se intenzivno bavim Markom Marulićem i njegovim knjigama koje bi se mogle nalaziti ovdje kod nas u knjižnicama. Da ih nije malo, o tome nam svjedoči broj od 437 pronađenih primjeraka.

U početku moje akcije pronalaženja knjiga Marka Marulića u Njemačkoj nisam mogao ni slutiti kako je on tijesno povezan s poviješću njemačkog tiskarstva, naročito grada Kölna. Uбудuće se povijest njemačkog tiskarstva neće moći ni zamisliti bez djela Marka Marulića, a ni razgovor o njegovim djelima bez povijesti njemačkog tiskarstva. Nije on samo »otac hrvatske književnosti«, kako ga lijepo nazvaše Hrvati, on je i veliki sin Europe. Napokon, Johann Koberger Marulićevim *Evangelistaram* Únašu domovinu Njemačku neprekidno obogaćuje značajnim knjigama«, kako čitamo u kolofonu *Evangelistara* tiskanog u Baselu 1519. godine.

²⁸ Charles Béné: Marulić i Engleska. Colloquia Maruliana I, Split 1992, str. 71-86.